

deksowe powszechnie obowiązujące i normy konkordatowe bezpośrednio obowiązujące – dotyczące dóbr doczesnych Kościoła – zostały odróżnione od klauzul odsyłających do prawa cywilnego obowiązującego na terytorium danego państwa (kan. 1290) oraz od klauzul kompetencyjnych, czyli upoważniających biskupów diecezjalnych do wydania norm w danej kategorii spraw. Autor nie przestał na samej ich klasyfikacji, ale zwrócił uwagę na następujące kwestie:

a) jakie normy wpisane do Konkordatu polskiego tylko potwierdzają normy już obowiązujące, które zostały wpisane do ustawy o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego i innych ustaw dotyczących praw majątkowych Kościoła, oraz jakie są w nich nowe regulacje;

b) czy po ratyfikacji Konkordatu władze państwowe mogą jednostronnie dokonywać zmian w sytuacji majątkowej i finansowej Kościoła w Polsce, np. uchylić zobowiązania dotyczące finansowania niektórych form działalności Kościoła z Funduszu Kościelnego?

c) czy normy wpisane do uchwał synodów partykularnych w Polsce są tylko recepcją norm zawartych w Kodeksie Prawa Kanonicznego, czy zawierają własne elementy, ustanowione na podstawie przysługujących biskupom kompetencji ustawodawczych;

d) jakie są kompetencje dwustronnej Komisji konkordatowej, utworzonej po ratyfikacji Konkordatu.

Podsumowując ocenę rozprawy S. Dubiela stwierdzam, że jest to opracowanie oryginalne, wnoszące znaczący wkład do nauki prawa, które może być użyteczne także w praktyce legislacyjnej dotyczącej sytuacji majątkowej Kościoła w Polsce.

Józef Krukowski

Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II

Dimitrios S a l a c h a s, Krzysztof N i t k i e w i c z, *Rapporti interecclesiali tra cattolici orientali e latini. Sussidio canonico-pastorale*, Roma: Edizioni Orientalia Christiana del Pontificio Orientale 2007, ss. 189.

Sobór Watykański II w Dekrecie o Katolickich Kościołach Wschodnich nauczał: „Święty i katolicki Kościół, który jest Mistycznym Ciałem Chrystusa, tworzą wierni organicznie zjednoczeni tą samą wiarą, tymi samymi sakramentami i tym samym kierowaniem w Duchu Świętym, którzy łącząc się w różne grupy spojone przez hierarchię, stanowią Kościoły partykularne albo obrządki. Istnieje między nimi

niezwykła łączność, tak że zróżnicowanie w Kościele nie tylko nie szkodzi jego jedności, lecz nawet ją podkreśla; zamierzeniem bowiem Kościoła katolickiego jest to, aby tradycja każdego Kościoła partykularnego czy obrządku, pozostała bezpieczna i nienaruszona, a równocześnie chce on dostosować swój sposób życia do różnych potrzeb czasu i miejsca”¹.

Te zaś „[...] Kościoły partykularne, zarówno Wschodu, jak i Zachodu, chociaż częściowo różnią się między sobą tak zwanymi obrządkami, to znaczy liturgią, dyscypliną kościelną i dziedzictwem duchowym, w równej jednak mierze powierzają się duszpasterskiemu przewodnictwu Biskupa Rzymu, który jest z woli Bożej następcą św. Piotra w sprawowaniu zwierzchnictwa w całym Kościele. Posiadają one jednakową godność, tak że żaden z nich nie przewyższa pozostałych z racji obrządku, korzystają z tych samych praw i podlegają tym samym zobowiązaniom, również gdy chodzi o głoszenie Ewangelii całemu światu (por. Mt 16, 15) pod kierunkiem Biskupa Rzymu”².

Istnienie katolickich Kościołów wschodnich jest szczególną cechą katolicyzmu, podkreślającą jego powszechność i bogactwo obrządków. Stanowi też wielką szansę dla wiernych obrządku łacińskiego, którzy mogą dzięki temu poznawać różnorodność liturgii i duchowości wschodniego chrześcijaństwa. Zarazem jednak Kościoły te są – w interpretacji prawosławnych – przeszkodą lub co najmniej poważnym utrudnieniem w dialogu Kościoła katolickiego z tym wyznaniem. Prawosławie zarzuca Kościołowi katolickiemu, że podporządkowując sobie przez unie część chrześcijan wschodnich, wrywa ich niejako z łona Kościoła-Matki, czyli wschodniego chrześcijaństwa. Dlatego tym bardziej warto nam, „łacinnikom”, przypatrzeć się tym wschodnim wspólnotom, poznać ich strukturę, tradycję, liturgię i obowiązujące normy prawne. Katolicy tak Wschodu, jak i Zachodu przez wiele stuleci żyli zgodnie obok siebie, w wielu miejscach pod jurysdykcją biskupów łacińskich. Obecnie zaś wiele wschodnich wspólnot cieszy się swoją autonomią, której przewodzą hierarchowie obrządków wschodnich³.

I pewnie z tego tytułu powstała recenzowana monografia *Rapporti interecclesiali tra cattolici orientali e latini. Sussidio canonico-pastorale* („Relacje międzykościelne katolików wschodnich i łacińskich. Pomoce kanoniczno-pastoralne”) autorstwa dwóch wybitnych znawców prawa wschodniego: profesora Dimitriosa Salachasa⁴, wykła-

¹ Sobór Watykański II, dekret *Orientalium Ecclesiarum*, 2.

² Tamże, 3.

³ Por. Przedmowa do recenzowanej publikacji kardynała Ignace Moussa I Daoud, ówczesnego prefekta Kongregacji dla Kościołów Wschodnich.

⁴ Jako ekspert prawa kanonicznego jest konsultorem Kongregacji dla Kościołów Wschodnich, Konferencji Episkopatu Grecji, Papieskiej Rady Interpretacji Tekstów Prawnych, Papieskiej Rady do spraw Jedności Chrześcijan, członkiem Komisji Mieszanej oficjalnego dialogu teologicznego pomiędzy Kościołem katolickim a Kościołem prawosławnym, członkiem Stowarzyszenia Prawa Kanonicznego Kościołów Wschodnich. Dimitrios Salachas jest autorem wielu naukowych opracowań z zakresu prawa Kościoła katolickiego (w szczególności Kościołów wschodnich).

dowcy prawa kanonicznego na Papieskim Uniwersytecie Gregorianum, Urbanianum, Angelicum, w Papieskim Instytucie Nauk Wschodnich w Rzymie oraz w Instytucie Katolickim w Paryżu, i księdza doktora Krzysztofa Nitkiewicza, podsekretarza w Kongregacji dla Kościołów Wschodnich.

Celem prezentowanej monografii, jak wskazuje jej tytuł, jest przedstawienie w przejrzystej formie wielu interesujących zagadnień w relacji duchownych oraz wiernych Kościoła katolickiego obrządku wschodniego i łańcińskiego, ukazanych w kontekście norm prawa, zebranych w dwóch zbiorach powszechnego prawa kanonicznego promulgowanych przez Jana Pawła II⁵. Praca składa się z pięciu części poprzedzonych krótkim wstępem kardynała Ignace Moussa I Daoud, ówczesnego prefekta Kongregacji dla Kościołów Wschodnich (s. 7-8).

W pierwszej części (s. 9), zatytułowanej „*Sigle e abbreviazioni*” („Wykaz skrótów”), zostały zamieszczone stosowane w pracy skróty przydatne przy dalszej lekturze niniejszej publikacji.

Druga część pracy (s. 11-170), pt. „*Sussidio canonico-pastorale*” („Pomoce kanoniczno-duszpasterskie”), chyba najbardziej obfita w swą treść i bardzo interesująca, przypomina doskonały przewodnik (leksykon) po licznych, czasem niezrozumiałych sformułowaniach, używanych w teologii, liturgii oraz prawie zarówno w Kościele wschodnim, jak i łańcińskim. Począwszy od „*acatolici*”, poprzez „*monasterii*”, skończywszy na „*zingari*”. Układ alfabetyczny poszczególnych pojęć pozwala czytelnikowi z łatwością poruszać się po zaprezentowanym materiale.

Część trzecia (s. 171), pt. „*Termini nel codice dei canoni delle Chiese orientali corrispondenti nel codice di diritto canonico*” („Zestawienie terminów z KKKW i KPK”), obejmuje terminy, przedstawione w dwóch kolumnach, co pozwala łatwiej dostrzec pewne różnice między pojęciami zawartymi i stosowanymi w obu kodyfikacjach Jana Pawła II.

W części czwartej (s. 173-183), zatytułowanej: „*Formule dei rescritti emanati dalla Sede Apostolica*” („Formularz reskryptów wydawanych przez Stolicę Apostolską”), autorzy zamieszczają potrzebne „w życiu Kościoła” wzory dokumentów wydawanych przez Stolicę Apostolską zainteresowanym stronom. Znajdujemy tu formularze następujących reskryptów: „*Ammissione al noviziato nell'Istituto religioso di un altro rito*” („Przyjęcie do nowicjatu instytutu zakonnego innego obrządku”), „*Ammissione di un ortodosso laico nella Chiesa latina*” („Przyjęcie świeckiej osoby prawosławnej do Kościoła łańcińskiego”), „*Dispensa dai voti per i religiosi chierici*” („Dyspensa od ślubów dla zakonników, którzy są duchownymi”), „*Dispensa dai voti per i religiosi non chierici*” („Dyspensa od ślubów dla zakonników, którzy nie są duchownymi”), „*Erezione di una casa orientale di un Istituto religioso latino*” („Erygowanie domu zakonnego obrządku wschodniego w instytucie zakonnym łańcińskim”), „*Esclaustrazione dei religiosi sacerdoti*” („Eksklustracja kapłanów zakonnych”), „*Esclaustrazione dei religiosi non chierici*” („Eksklustracja zakonników,

⁵ *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, AAS 75 (1983), pars II, oraz *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*, AAS 82 (1990).

którzy nie są duchownymi”), „Facolta di biritualismo” („Udzielanie biritualizmu”), „Rinnovo della facoltà di biritualismo” („Odnowienie udzielenia biritualizmu”), „Ordinazione di un candidato orientale in rito latino” („Święcenie kandydata obrządku wschodniego w obrządku łacińskim”), „Passaggio di un laico ad un'altra Chiesa sui iuris” („Przejście osoby świeckiej do innego Kościoła *sui iuris*”).

Piąta część (s. 185-189), „Indice delle voci” („Indeks pojęć”) zamyka prezentowaną monografię. Pojęcia używane w niniejszej pracy zostały ułożone w indeksie w porządku alfabetycznym, z podaniem strony, na której się znajdują.

To krótkie omówienie zawartości recenzowanej monografii pozwala stwierdzić, że w zasadzie nie wychodzi ona poza materiał znany w literaturze. Mam oczywiście na myśli literaturę obcojęzyczną, bowiem ze smutkiem należy stwierdzić, że polskie piśmiennictwo kanonistyczne nie może poszczycić się takimi przydatnymi opracowaniami. Omawiana książka dowodzi, że autorzy dysponują przemyślanymi poglądami w badanych kwestiach i potrafią przedstawić równie przemyślane ich naukowe uzasadnienie. Należy zatem stwierdzić, że praca jest przydatnym czytelnikowi kompendium wiedzy na temat relacji międzykościelnych dla całej wspólnoty wiernych tradycji wschodniej i zachodniej. Niewątpliwie ta interesująca pozycja może służyć jako podręcznik dla studentów prawa kanonicznego z zakresu prawodawstwa wschodniego i łacińskiego. Potrzebny byłby także przekład tej monografii na język polski.

Ks. Krzysztof Mikołajczuk

Katedra Prawa Katolickich Kościołów Wschodnich WPPKiA KUL

Nicole Z e d d i e s, *Religio et sacrilegium. Studien zur Inkriminierung von Magie, Häresie und Heidentum (4.-7. Jahrhundert)*, *Europäische Hochschulschriften, Reihe III, Bd. 964*, Frankfurt am Main: Peter Lang–Europäischer Verlag der Wissenschaften 2003, s. 410.

Autorka recenzowanej książki pracuje jako referent w Instytucie Dolnej Saksonii w Hanowerze, w dziale projektów naukowych. Praca jest nieco zmienioną w formie jej rozprawą doktorską, którą obroniła ona na Uniwersytecie Jana Wolfganga Goethego we Frankfurcie nad Menem w Niemczech.

We Wprowadzeniu (s. 15-19), które stanowi w książce jej pierwszy paragraf pierwszego rozdziału (s. 15-46), autorka zawarła tezy z dziedziny historii nauki i powstawania teorii o społeczeństwie jako takim. Społeczeństwo potrzebuje „tego, co wewnętrzne” i „tego, co zewnętrzne”, aby zdefiniować swoje własne granice (s. 15), a podstawy do tego definiowania czerpie ono ze swojego „symbolicznego świata wartości”. W ten sposób społeczeństwo tworzy wiedzę o sobie samym. Wiedza ta